

Mineralogie I

Prof. RNDr. Milan Novák, CSc.

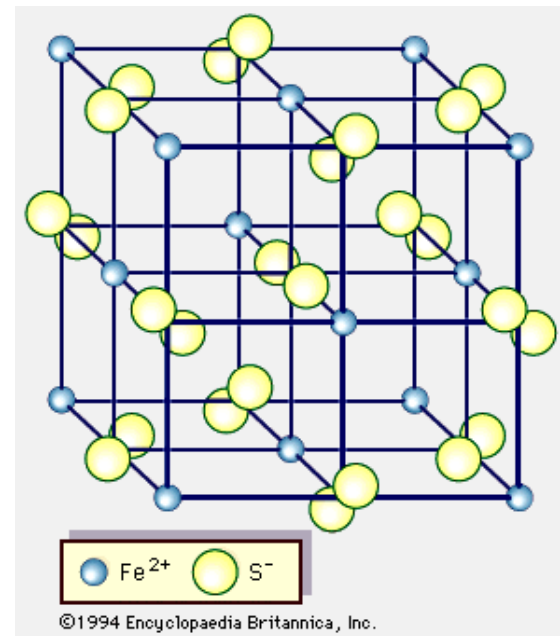
Mineralogický systém - silikáty

Osnova přednášky:

- 1. Strukturní a chemický základ pro klasifikaci silikátů**
- 2. Nesosilikáty**
- 3. Shrnutí**

1. Co je minerál?

- **Anorganická stejnorodá přírodnina, jejíž složení lze vyjádřit chemickým vzorcem, většinou pevného skupenství, vzniklá především přírodními pochody, ale i za působení člověka.**
- **Základem definice každého minerálu jsou tedy specifická krystalová struktura a specifické chemické složení. Atomy jednotlivých prvků nejsou uspořádány ve krystalové struktuře minerálů náhodně a pro jejich vstup do krystalové struktury platí řada pravidel.**

Pyrit – krystal - krystalová struktura

1. Co je minerál? - Prvky v minerálech

- Do minerálů vstupují všechny prvky známé v přírodě. Tyto prvky si můžeme rozdělit do dvou hlavních skupin:

- **kationy**

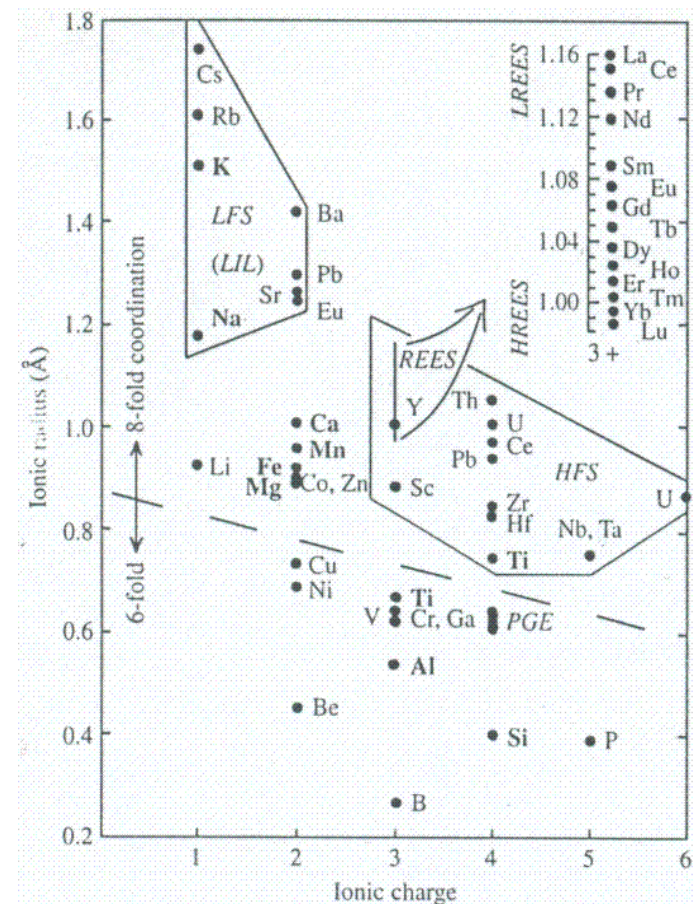
relativně malý iontový poloměr,
elektropozitivní

např. Na^+ , Mg^{2+} , Al^{3+} , Si^{4+}

- **aniony**

relativně velký iontový poloměr,
elektronegativní,

např. O^{2-} , F^- , Cl^- , S^{2-} , OH^-

1. Co je minerál? - Krystalochemický vzorec

- Složení minerálů vyjadřujeme tzv. krystalochemickými vzorci.
- Vzorce minerálů musí být tzv.

elektroneutrální

forsterit

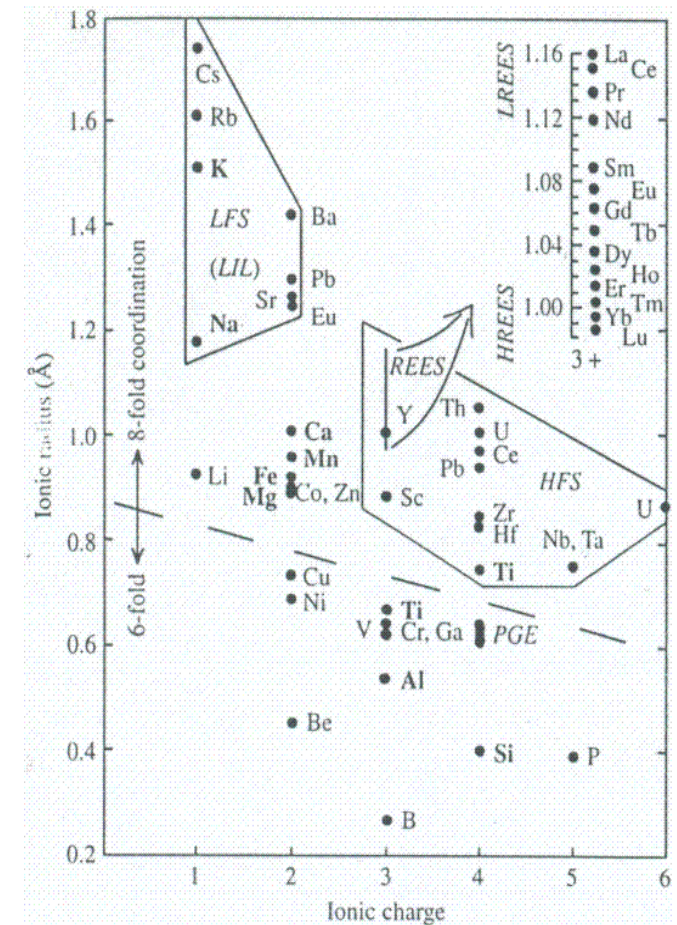
olivín (Mg,Fe)₂ [SiO₄] minerál složený ze 2 složek

forsterit Mg₂SiO₄

fayalit Fe₂SiO₄

(Fe, Mg) – jeden prvek je zastupován dalšími prvky – pořadí určuje klesající množství kationtu

[SiO₄] - aniontová skupina

1. Silikáty - úvod

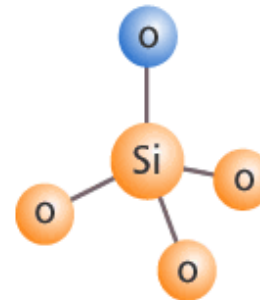
- Největší a nejdůležitější skupina minerálů v mineralogickém systému. Zahrnuje většinu horninotvorných minerálů. Podle uspořádání SiO_4 tetraedrů, které jsou hlavním stavebním prvkem těchto minerálů, je dělíme do několika skupin.

Silikáty se skládají z:

- tetraedrů SiO_4^{4-}
- kationtů kovů (např. Ca, Fe, Mg, Na, Al), které jsou ve středech různých polyedrů např. BO_3 , AlO_6 , MgO_6 , NaO_8

tetraedry a jiné polyedry se spojují (mají společný kyslík) – tak se zmenšuje počet volných vazeb tak, aby byl minerál elektroneutrální

Si^{4+} je v tetraedru často nahrazen Al^{3+}
vedle kyslíku se objevují i jiné anionty
 OH^- , F^-

1. Silikáty - klasifikace

Nesosilikáty - tetraedry izolované

– olivín, granáty

Sorosilikáty – 2 spojené tetraedry

Cyklosilikáty – tetraedry spojené do cyklů

Inosilikáty - tetraedry spojené do řetězců

- jednoduché - pyroxeny

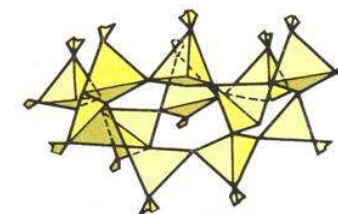
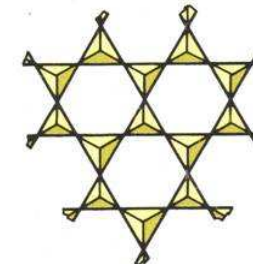
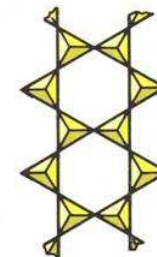
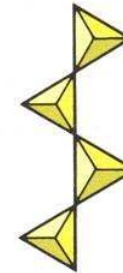
- dvojité - amfiboly

Fylosilikáty - tetraedry propojené v ploše

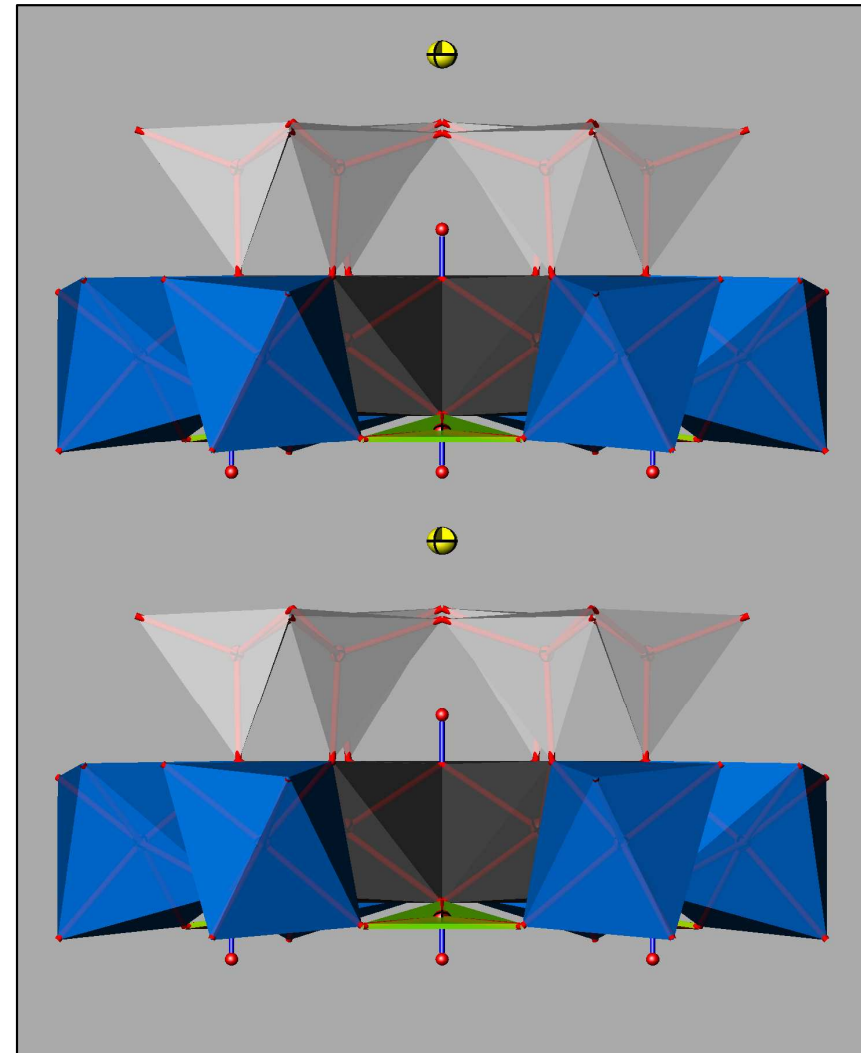
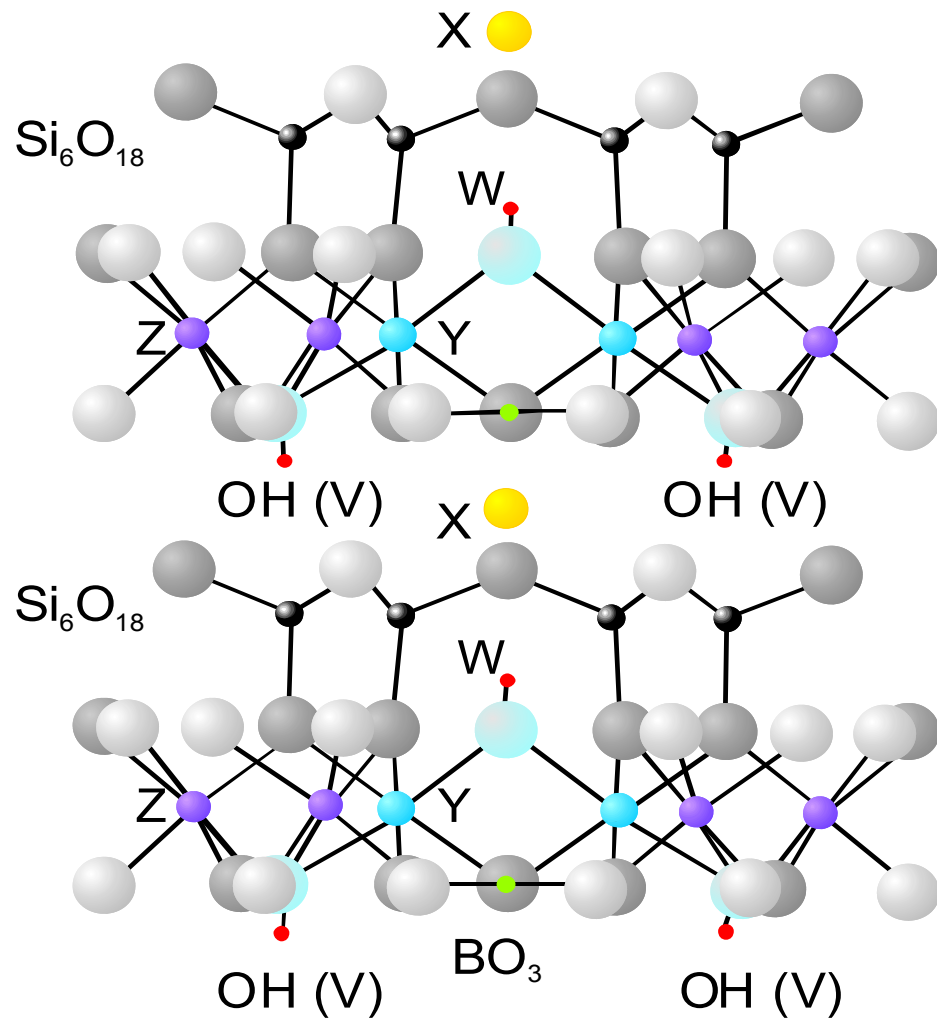
– slídy, jílové minerály

Tektosilikáty - tetraedry tvořící prostorovou kostru

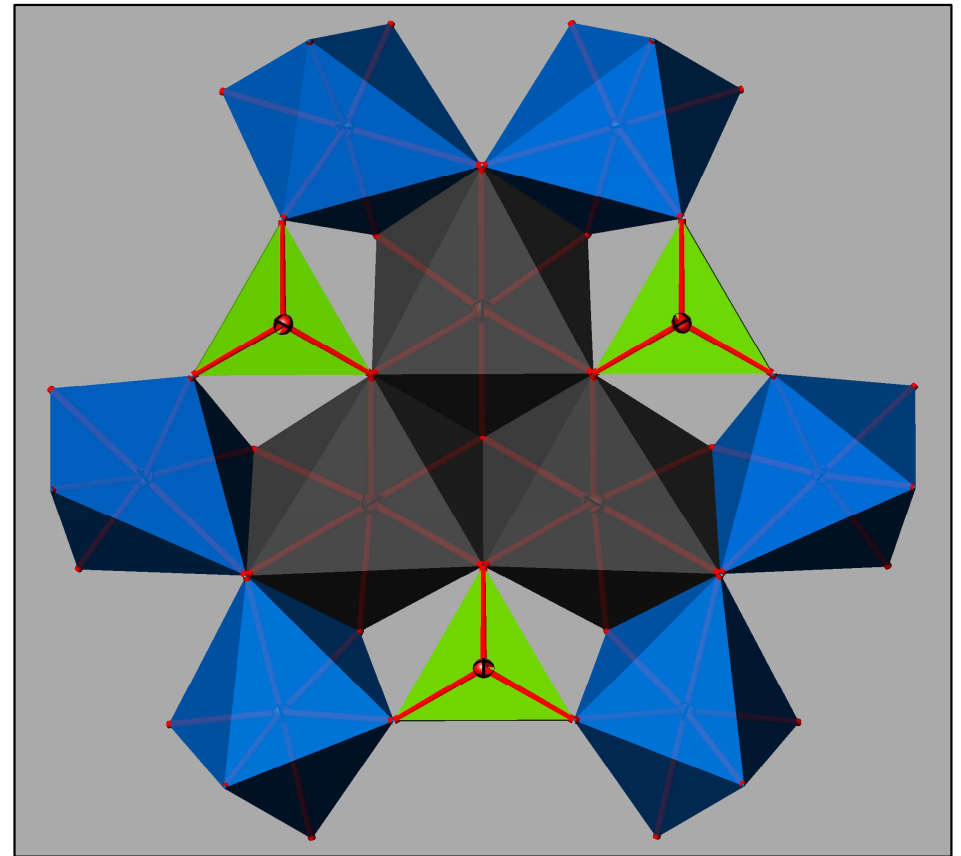
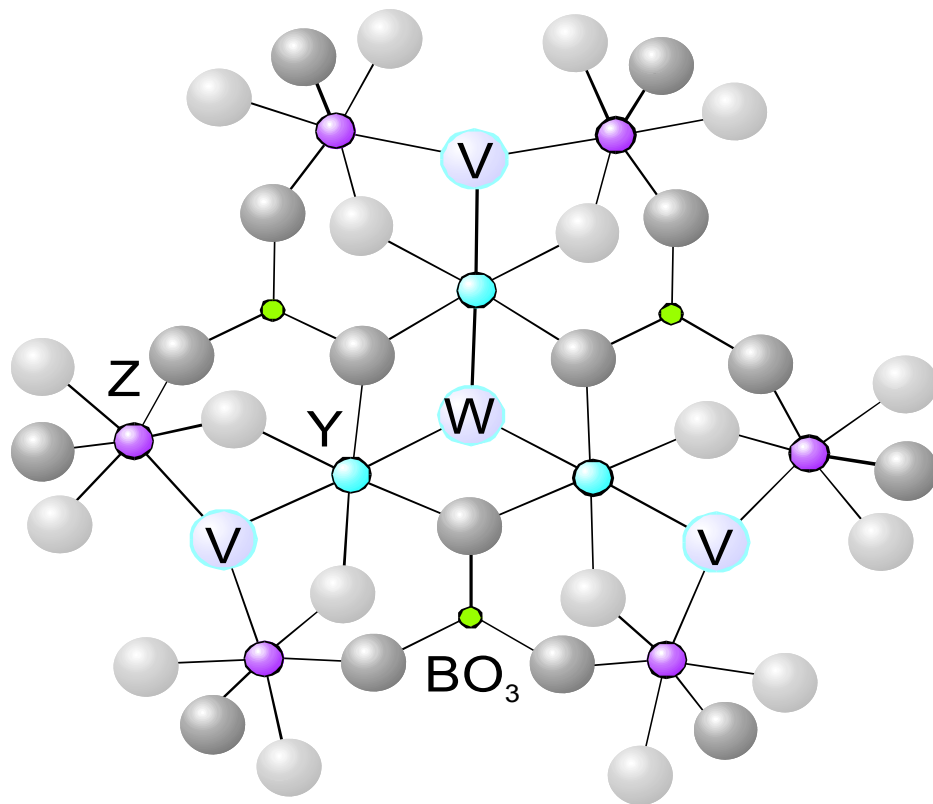
– živce, foidy, zeolity, také křemen

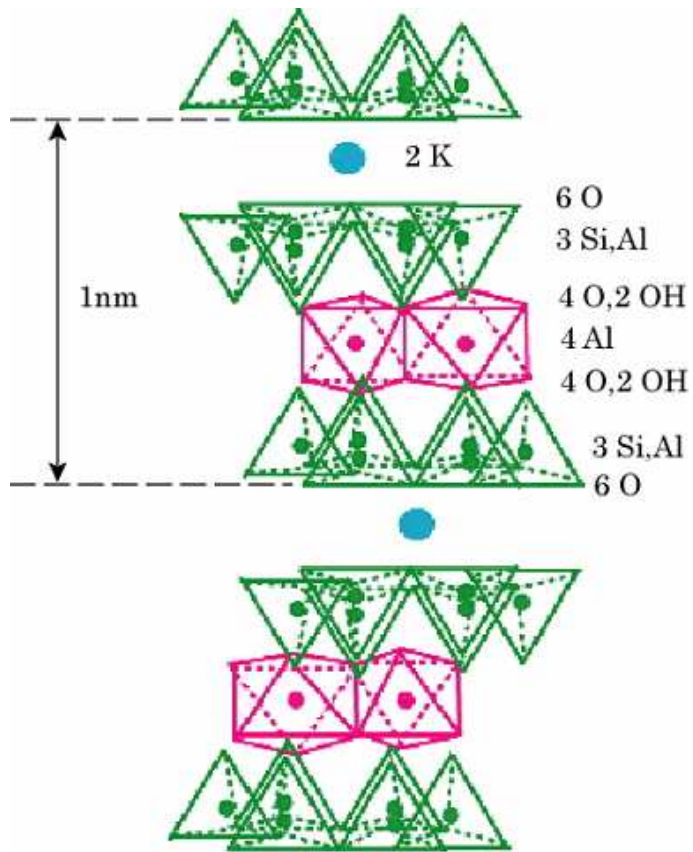
1. Silikáty – krystalové struktury

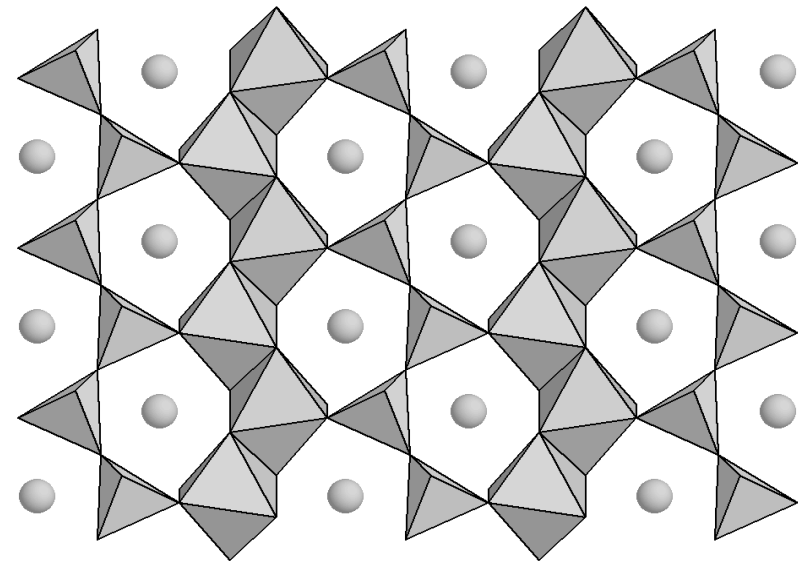
1. Silikáty – krystalové struktury

1. Silikáty - klasifikace

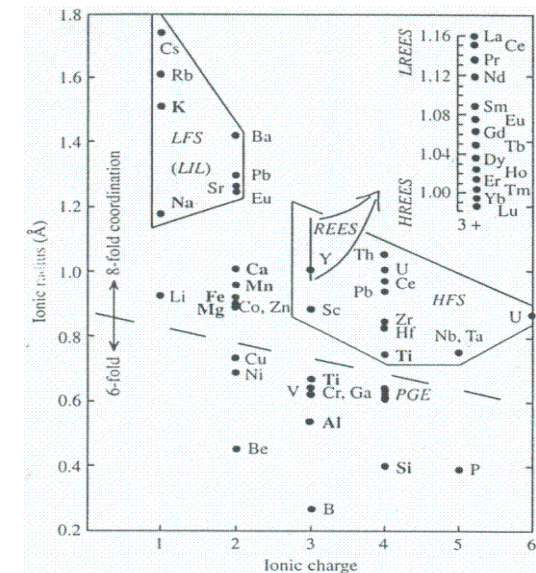
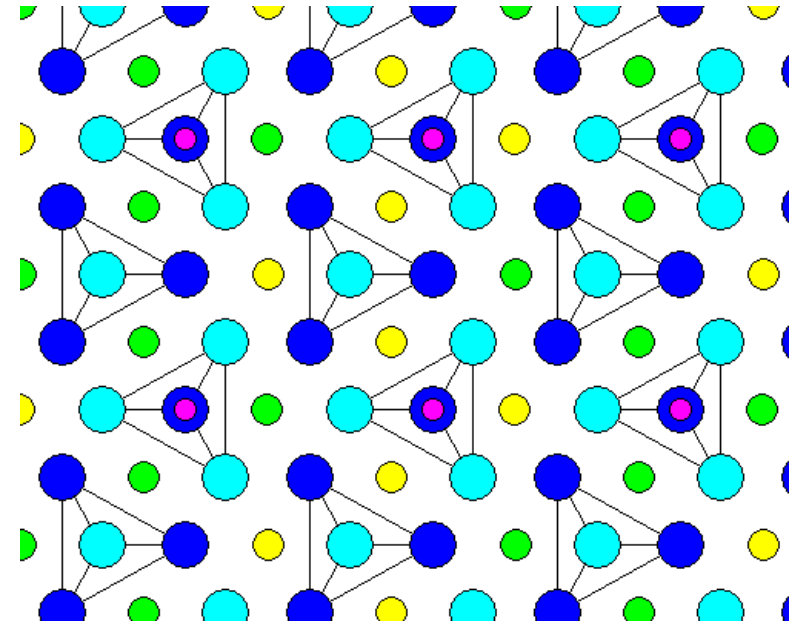
Fylosilikát- struktura slídy

Inosilikát – struktura pyroxenu

2. Nesosilikáty - skupina olivínu

- Obecný vzorec M_2SiO_4
 $M = Mg, Fe^{2+} (Mn)$
 $(Mg,Fe)_2SiO_4$
 Forsterit Mg_2SiO_4
 Fayalit Fe_2SiO_4
 (Tefroit) Mn_2SiO_4
 Olivín – termín užívaný v petrologii
 Ideálně mísitelné, hlavní substituce Mg-Fe
 Vedlejší až stopové prvky: Ca, Zn, Ni
- Rombický
- Izolované tetraedry SiO_4 , sdílející apikální kyslíky s oktaedry, obsazenými dvojhvalentními kationty (Mg, Fe^{2+} , Mn)
- Vlastnosti:
 Barva: světle žlutozelená, nažloutlý (forsterit), černý (fayalit), lesk skelný, neštěpný, $T = 6-7$, $h = 3,2-4,3$.

2. Nesosilikáty - skupina olivínu

Výskyty:

- **Forsterit (olivín)**
- ultrabazické magmatické (Smrčí, Kozákov) a metamorfované horniny např. dolomitické mramory (Studnice)
hojný ve svrchním plášti
- **Fayalit**
pegmatity (Strzegom) a alkalické granity
Fe-bohaté metamorfované horniny
- Olivín lehce podléhá hydrotermálním alteracím a vzniká serpentín.
- **Využití:** jako drahý kámen, důležitý v řešení problémů zemského pláště, PT podmínky.

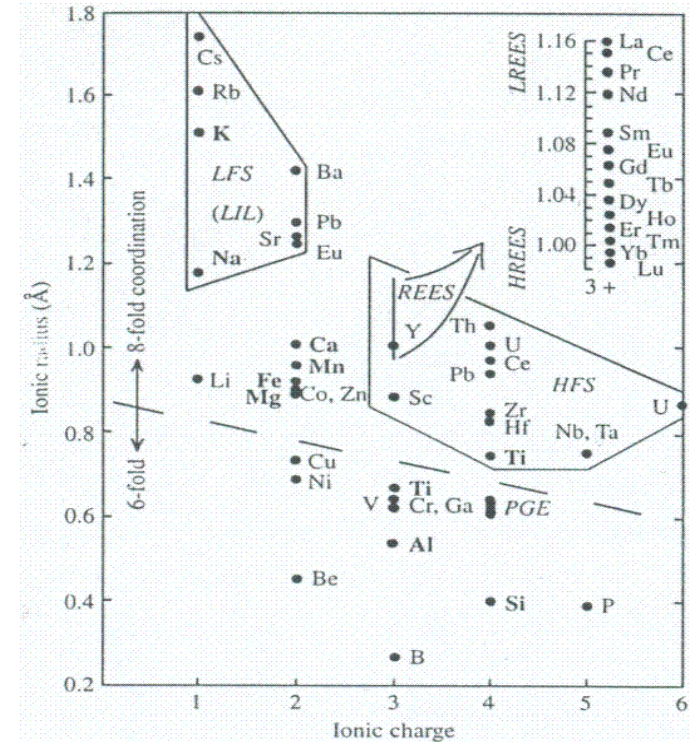

2. Nesosilikáty- skupina granátu

- Obecný vzorec $A_3B_2(SiO_4)_3$
 $A = Fe^{2+}, Mn, Ca, Mg$
 $B = Al, Fe^{3+}$
 Vedlejší a méně časté prvky: V, Cr, Y, P

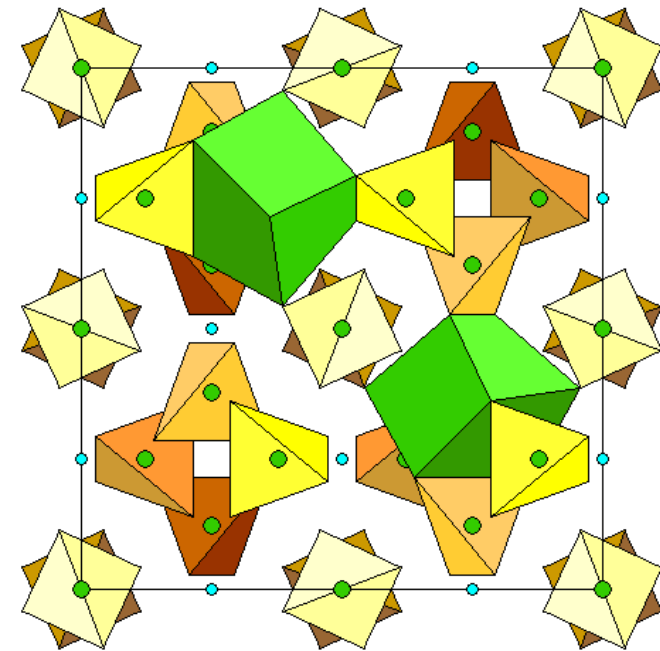
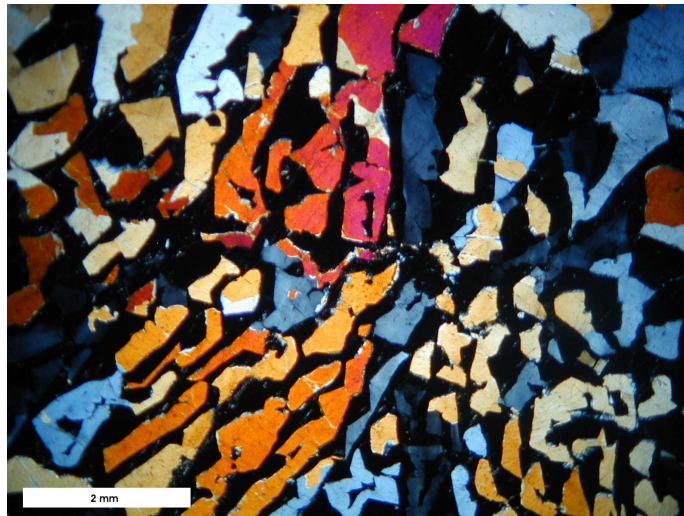
Pyrop	$Mg_3 Al_2 Si_3 O_{12}$
Almandin	$Fe_3 Al_2 Si_3 O_{12}$
Spessartin	$Mn_3 Al_2 Si_3 O_{12}$
Grossular	$Ca_3 Al_2 Si_3 O_{12}$
Andradit	$Ca_3 Fe_2 Si_3 O_{12}$

- Kubický
- Typické substituce Mn- Fe^{2+} -Ca-Mg, Al- Fe^{3+}
- Mísitelnost mezi jednotlivými členy granátu je různá, neomezená v případě, že je velikost zastupovaných kationtů blízká, menší, je-li rozdíl větší. Závisí i na PT podmínkách.

2. Nesosilikáty- skupina granátu

- Izolované tetraedry SiO_4 sdílejí apikální kyslíky s deformovanými oktaedry (Al a Fe^{3+}) a s deformovanými dodekaedry (Mg, Fe^{2+} , Mn, Ca).
- Vlastnosti:
Barva: červená a její odstíny, méně často zelená, žlutá, bezbarvý (grossular), granát není nikdy modrý.
neštěpný, $T = 7-7,5$, $h = 3,6-4,2$.
- Ve výbruse je izotropní.

Grafický srůst spessartinu (černý) a křemene

2. Nesosilikáty- skupina granátu

Výskyty:

- **Almandin**
 - metamorfované pelity (svor, rula – Petrov nad Desnou), pegmatity (Dolní Bory), granity (Přibyslavice)
- **Pyrop (český granát)**
 - ultrabazické horniny (dunity, serpentinity - Drahonín, eklogity - Biskupice)
- **Spessartin** – pegmatity (Bližná), Mn-bohaté metamorfované horniny (Chvaletice)
- **Grossular (varieta hessonit)** – skarny (Žulová)
- **Andradit** – skarny (Vlastějovice)

- **Granáty jsou většinou velmi odolné vůči hydrotermálním alteracím a zvětrávání, proto jsou běžné jako těžký podíl v sedimentárních horninách**
- **Využití: drahý kámen, abrazivo, v metamorfní petrologii pro odhad PT podmínek, pro odvození provenience sedimentů.**

2. Nesosilikáty- skupina granátu

Grossular ve skarnu - Žulová

Almandin ve svoru

2. Nesosilikáty- skupina granátu

Andradit

Almandin

2. Nesosilikáty- skupina granátu

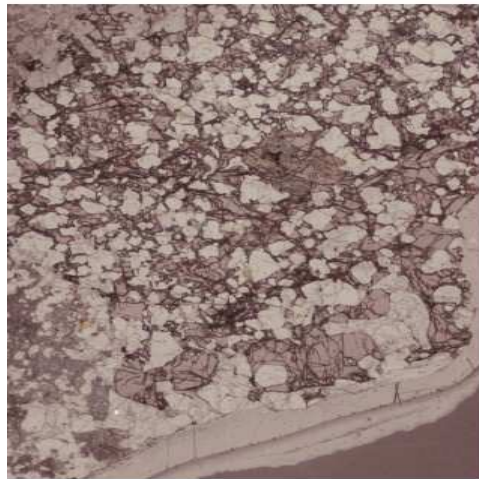

Orientovaný grafický srůst granátu (černý - izotropní) a křemene (barevný), Bližná výbrus

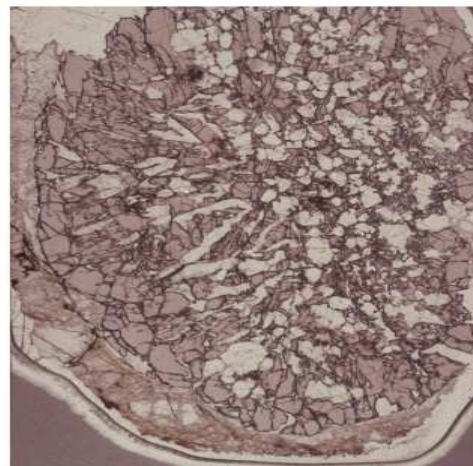
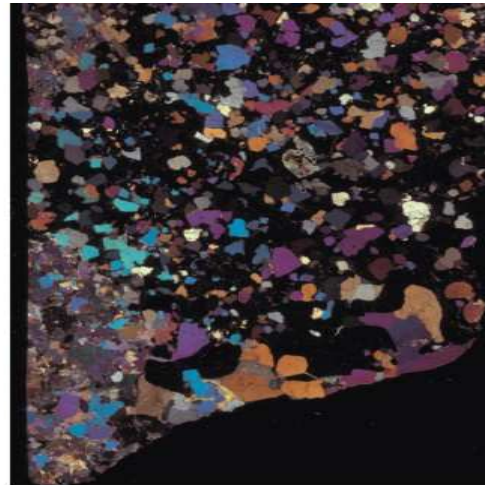
Pyrop v ultrabazické hornině

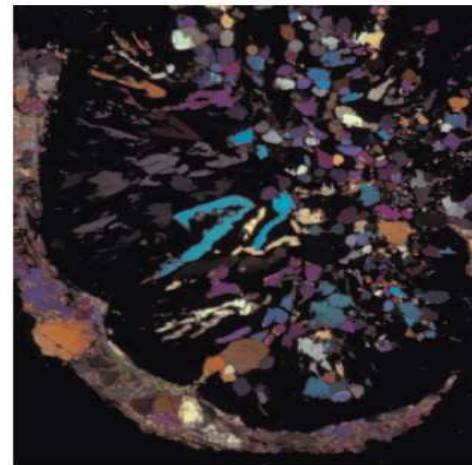
2. Nesosilikáty- skupina granátu

3674 Garnet-quartz nodule in orthogneiss. Irregular aggregate of individual quartz grains cemented with garnet.

3677 Garnet-quartz nodule in aplite pegmatite. Radial aggregate of quartz grains, in some parts graphic-like intergrowths. Nodule is limited with crystal planes.

Almandin srůstající s křemenem - Příbyslavice

2. Nesosilikáty - Skupina Al_2SiO_5

- Minerály Al_2SiO_5

Sillimanit	$\text{Al}^6 \text{Al}^4 \text{O SiO}_4$	rombický
Andalusit	$\text{Al}^6 \text{Al}^5 \text{O SiO}_4$	rombický
Kyanit	$\text{Al}^6 \text{Al}^6 \text{O SiO}_4$	triklinický

Chemické složení je většinou velmi blízké ideálnímu složení.

minoritní a stopové prvky

Sillimanit	$\text{B}^{3+}, \text{Mg}, \text{Fe}^{3+}$
Andalusit	$\text{Mn}^{3+}, \text{Fe}^{3+}, \text{Cr}^{3+}$
Kyanit	$\text{Cr}^{3+}, \text{V}^{3+}, \text{Fe}^{3+}$

Variety:

fibrolit – jehlicovitý sillimanit

chiasolit – andalusit se sektoriální

zonálností z kontaktních rohovců,

viridin – zelený Mn-andalusit

2. Nesosilikáty - Skupina Al_2SiO_5

Andalusit, Dolní Bory

Kyanit, Frymburk

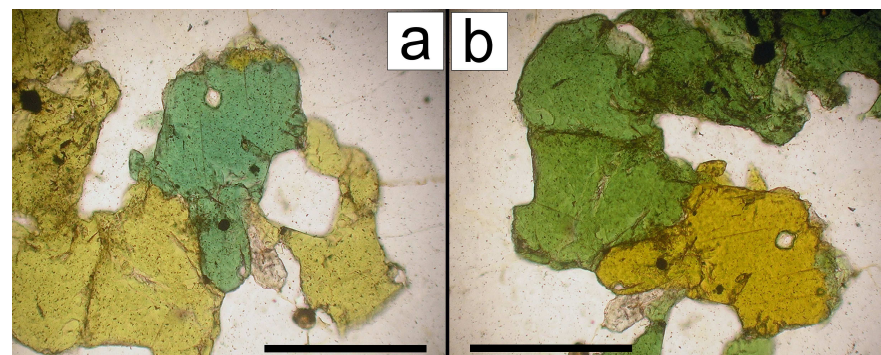

Sillimanit, Náchov

2. Nesosilikáty - Skupina Al_2SiO_5

- **Vlastnosti:**
- **Sillimanit** – jehlicovité až vláknité, méně často i drobně až hrubě zrnité agregáty nebo sloupcovité krystaly, velikost až do několik dm
šedá, bílá, žlutá, hnědá, bezbarvý
štěpný
- **Andalusit** - sloupcovité krystaly, jehlicovité, drobně až hrubě zrnité agregáty, velikost až do velikosti 1 m
růžová, červenohnědá, bílá šedá, zelená, modrá, někdy je pleochroický (v různé orientaci má různou barvu)
nedokonale štěpný
- **Kyanit** - sloupcovité až tabulkovité krystaly, drobně až hrubě zrnité agregáty, velikost až několik dm
modrá, šedá, bezbarvý, vysoký index lomu
výborně štěpný
- Tvrdost 6-7, u kyanitu 7-5,
- $n = 3,2-3,6$ (kyanit).

Pleochroismus u Mn-andalusitu

2. Nesosilikáty - Skupina Al_2SiO_5

- **Výskyty:**
- **Sillimanit** – regionálně metamorfované horniny středního až vyššího stupně, migmatity
- **Andalusit** – kontaktně i regionálně metamorfované horniny (Branná), granity, pegmatity (Dolní Bory)
- **Kyanit** – regionálně metamorfované horniny středního až vyššího stupně (Frymburk), granulity

Z obrázku je zřejmé, že pozice trojného bodu zůstává stále diskutabilní. Především pozice univariantní křivky reakce andalusit=sillimanit je nejistá.

- **Odolnost Al_2SiO_5 je proti alteracím je střední až vysoká, proti zvětrávání je vysoká, proto jsou běžné v sedimentech.**
- **Využití: Velmi důležité minerály pro odhad podmínek vzniku hornin.**

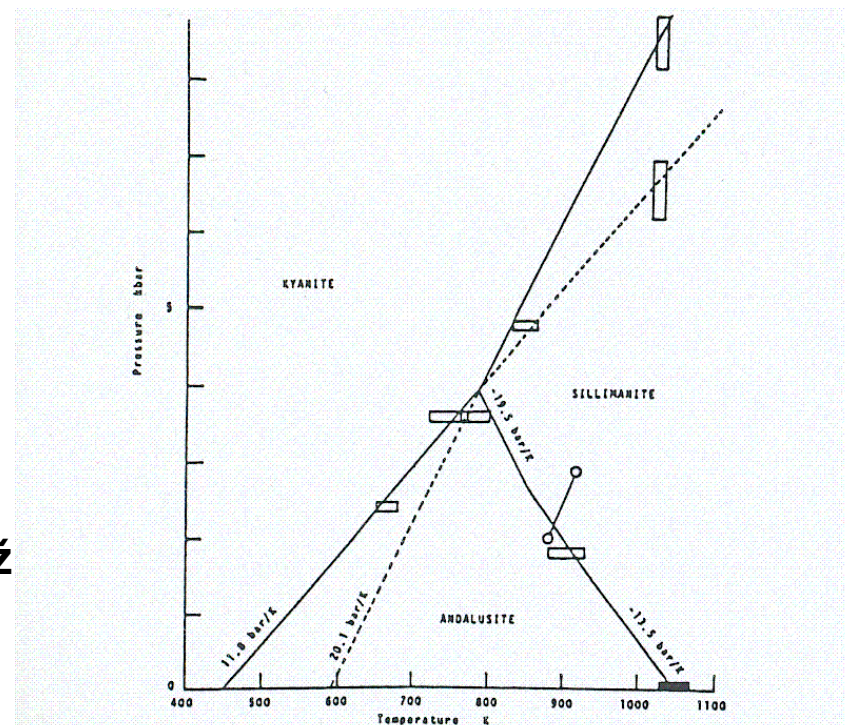
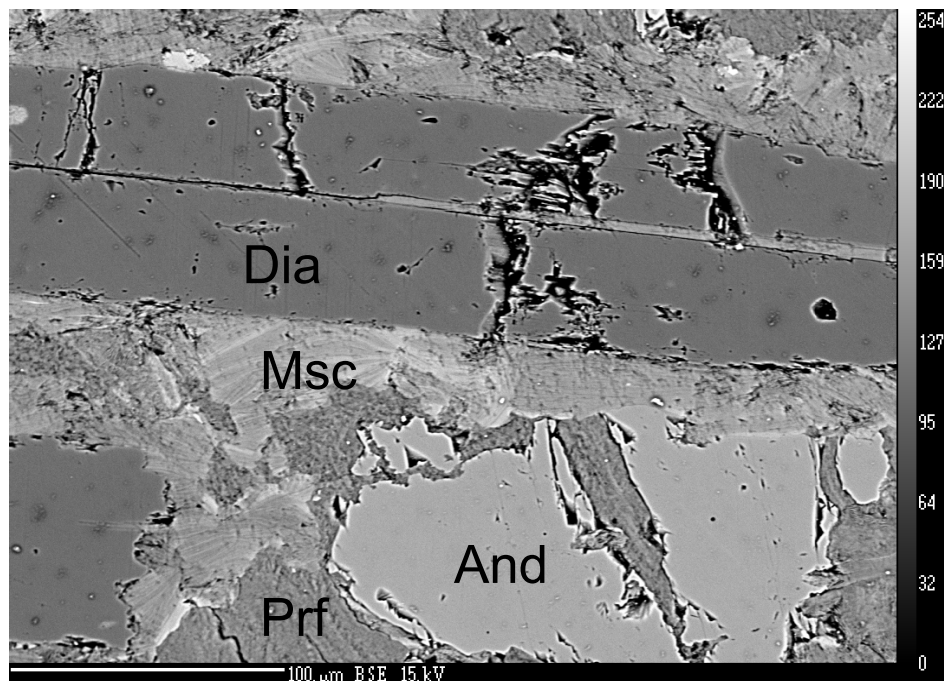

Figure 3.37. Phase equilibrium diagram showing experimental brackets for the Al_2SiO_5 equilibria (rectangles) and the univariant equilibria computed with the Clapeyron equation using entropies derived from the heat capacity measurements of Robie and Hemingway (1984). (From Robie and Hemingway, 1984, Fig. 5).

2. Nesosilikáty - Skupina Al_2SiO_5

Alterace andalusitu pyrofylytem a muskovitem (Dolní Bory)

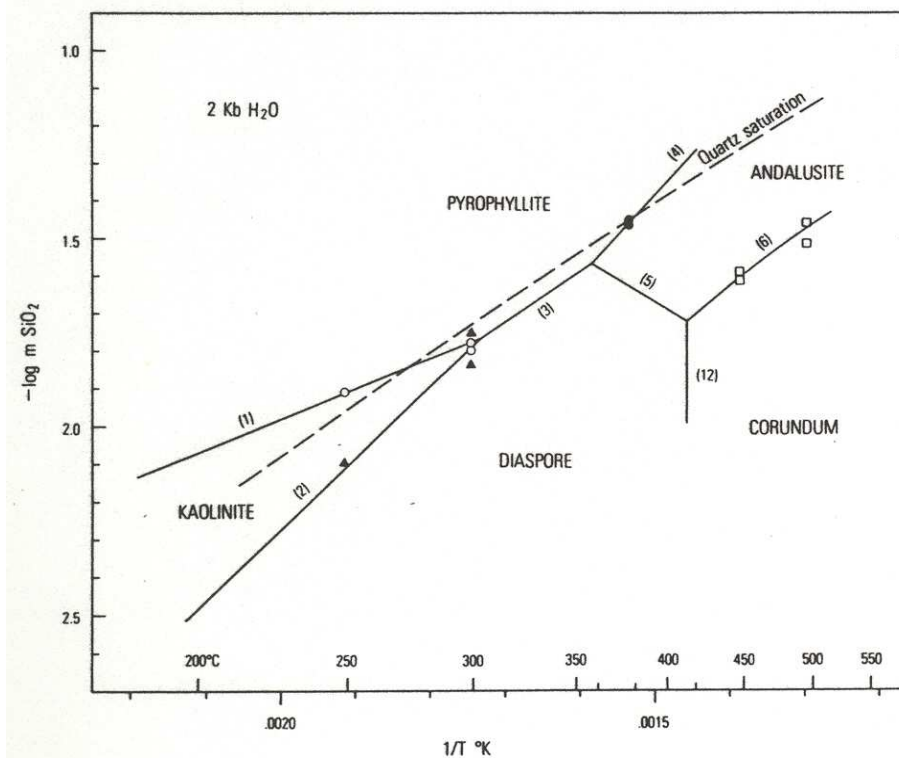

Diagram stability andalusitu za nízkých teplot

2. Nesosilikáty – další minerály

- **Staurolit**

Vedlejší prvky: Zn, Li, Mn, Co

Monoklinický (pseudorombický)

- **Vlastnosti:** hnědý v různých odstínech, nedokonale štěpný, $t = 7-7,5$, $h = 3,6-3,8$
- **Výskyty:**
Typický horninotvorný minerál svorů a rul (Keprník), typický těžký minerál vzhledem ke svojí mechanické a chemické odolnosti a hustotě.
- **Důležitý pro odhad PT podmínek v metamorfovaných horninách.**

Staurolit

2. Nesosilikáty – další minerály

- **Chloritoid**
 $(\text{Fe, Mg})_2 \text{Al}_4 \text{O}_2 (\text{SiO}_4)_2 (\text{OH})_2$
Vedlejší prvky: Mn
Monoklinický a triklinický
strukturně a geneticky příbuzný staurolitu
- **Vlastnosti:** tmavozelený až černý, výborně štěpný, $t = 5-6$, $h = 3,4-3,6$
- **Výskyty:**
v metamorfovaných horninách (při nižší metamorfóze, než aby vznikl staurolit) – chloritoidových břidlicích
- **Důležitý pro odhad PT podmínek v metamorfovaných horninách.**

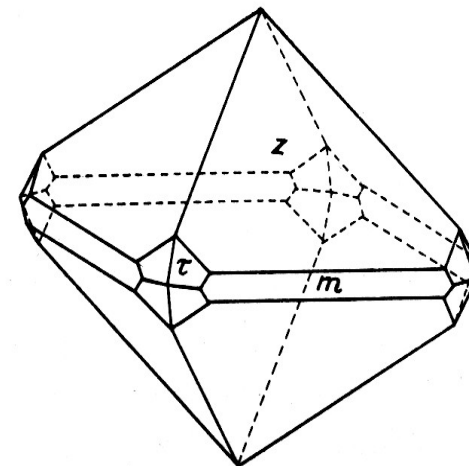
- **Titanit**
 $\text{Ca Ti} (\text{SiO}_4/\text{O})$
Vedlejší prvky: Sn, Al, Nb, Ta, F, Y, REE
Monoklinický
- **Vlastnosti:** hnědý, žlutý, zelený, nedokonale štěpný, $t = 5-5,5$ $h = 3,4-3,6$
- **Výskyty:**
Hojný akcesorický minerál v různých typech metamorfovaných a magmatických hornin, vyžaduje zvýšenou aktivitu Ca.
- **Středně odolný vůči alteracím.**

2. Nesosilikáty – další minerály

- **Zirkon**
 Zr SiO_4
Vedlejší prvky: Hf, U, Th, Y, Sc, P
- **Tetragonální**
- **Vlastnosti:** hnědý, žlutý, nedokonale štěpný, $t = 7-7,5$
 $h = 4,6-4,7$
- **Výskyty:**
Akcesorický minerál v různých typech hornin,
jediný relativně hojný minerál Zr.
- **Velmi odolný proti alteracím,**
používá se k radiometrickému datování.
Často je ale metamiktní (rozpad struktury působením radioaktivního záření)

Zirkon

3. Shrnutí

- 1. Tato přednáška zahrnuje jen základní přehled hlavních minerálů ze skupiny nesosilikátů, ve skutečnosti je v této skupině několik set minerálů.**
- 2. Většina minerálů má většinou poměrně vysokou tvrdost 6-7, hustotu větší než 3, a většina má nedokonale vyvinutou štěpnost.**
- 3. Barva kolísá podle obsahu Fe (Mn), minerály s výraznou převahou Mg nad Fe (Mn) jsou bezbarvé, světle žluté nebo světle zelené, minerály bez Mg a Fe mají různé ale většinou světlé barvy. Minerály s vysokým obsahem Fe jsou tmavé – černé, červenofialové nebo hnědé.**
- 4. Většina minerálů ze skupiny nesosilikátů má nízký nebo nulový obsah H₂O.**
- 5. Většina minerálů vzniká za relativně vyšších teplot a tlaků v magmatických a metamorfovaných horninách.**
- 6. U většiny z nich je nutné znát chemické vzorce.**